

at mange kommer for sent – og nogle måske slet ikke – i gang med en disputats. Under den nye ordning går de fleste i gang, så snart de er blevet kandidater.

For det andet koster det for megen tid og for mange penge at blive doktor efter den gamle ordning. Det må gennemgående klares i fritiden og går ud over familielivet. Viby Mogensens er ikke den eneste disputats, hvis forord indeholder tak – og undskyldninger – til doktorandens familie. Under den nye ordning skaffer samfundet den kommende doktorand tid og penge til at leve et normalt liv, medens hun eller han gennemfører sit forskningsprojekt..

For det tredje betyder den gamle ordnings krav om fuldendt dokumentation og nuancering af teksterne, at de meget let fjerner sig fra det læservenlige. Det mærkes også i Viby Mogensens disputats.

Derfor er det fristende kun at læse de velkrevne delssammenfatninger, som findes efter hvert af de større kapitler. Jeg vil dog anbefale alle fagfolk at læse hele bogen. Kildekritisk er der meget at hente hos Gunnar Viby Mogensen.

Erling Olsen

JOACHIM LUND (red.): Partier under pres – demokratiet under besættelsen. Gyldendal 2003.

Yngre historikere fik i efteråret 2003 Gyldendal til at udgive samlebogen »Partier under Pres – demokratiet under besættelsen«. Den består af nogenlunde jævnstore, men ret forskellige enkeltbidrag om hvert sit politiske parti – stort eller småt, helt rettet mod perioden 1940-45 og uden omtale af fremmede lande. De ti *forfattere* – alle cand.mag.'er i historie – er virksomme i forskning og undervisning ud over landet. Halvparten af dem har også skrevet disputats om emner beslægtet med det her beskrevne. Hver af dem har beskrevet et af krigstidens partier efter eget snit, mest dog ud fra hver partiledelses mål og hovedlinje overfor en halv snes store vendinger: 9. april og 8. juli 1940, 22. juni 1941, efteråret 1942, valget i april 1943, oprøret 29. august – o.s.v., til og med befrielsen i maj 1945. Referencer til de nævnte »pæle« giver en ret jævn og ensartet fordeling af stoffet, men kun i ringe grad anledning til perspektivering af forløb og sammenligninger mellem partierne.

Bogens redaktør har ikke rigtig fået påpeget særtræk og ligheder mellem partierne, hverken i start- og slutsammenligning af medforfatterens indlæg eller undervejs. Selv har han helt samlet sig om at omtale Venstres indledende afsnit, centreret om de skarpe brydninger mellem de

fire gamle partier, mens de i sommer-halvåret 1940 brødes om sammensætning af den ny regering, fiksering af prisstigninger, vekselkurser m.v., som tidligere fremlagt i Henrik Nissens disputats 1973. Desværre kniber det med at klarlægge den store principielle betydning og direkte indflydelse på beskæftigelse, indkomstfordeling og Danmarks generelle rolle i tysk krigsøkonomi. Lunds afsnit har brugt al sin kraft og 2/3 af sit sidetal på at stille de to regeringspartier overfor krav fra de tre borgerlige partier (V, KF og Rfb) om at få ændret og fjernet de reguleringer og satsler, S og RV havde knæsat i løbet af 30'erne. I bestræbelserne for at opnå de nødvendige kompromiser – der var en forudsætning for at nå frem til en demokratisk samlingsregering – stod Socialdemokrater og LO uundgåeligt i defensiven, både sagligt og politisk. Lund lægger skylden på Venstre og bønderne, der foruden at sikre prisforhøjelser på landbrugsvarer også ville bremse lønningerne og visse sociale ydelser (arbejdsløshedspenge).

Et par af Venstres ledere står med rette for skud. Hårdest rammes 20'ernes venstrehøveding Th. Madsen-Mygdal, der i 1933 havde forladt Rigsdagen, men bevaret sin fornemme prestigepost som Venstres landsformand. Gennem hele besættelsens første år angreb han højlydt de topforhandlende rigsdagsmænd (dr. Krag, Brorsen, Hauch) og venstremænds deltagelse i regeringen – først uden, fra 8.7. 1940 med porteføljer. Med sine sønners støtte angreb han gennem 1941 samarbejdsregeringen med smånazistiske paroler. Men partiet bremsede op, og den ellers ret krigeriske nye rigsdagsformand Knud Kristensen kom som indenrigsminister til at dæmpe sin kampiver betydeligt. I september overtog han posten som landsformand fra Mygdal, sammen med Fyns Tidendes redaktør S.P. Quist som Venstres militante, men også nationale næstformand.

Forløbet er allerede omtalt i Venstres nyere jubilæumsskrifter (1970, 1979), og Lund føjer ikke meget til. Hans 35 sider søger mest at retfærdiggøre artiklens titel »Mellem fædreland og flæskepriser. Partiet Venstre under besættelsen«. Sætningen – og artiklens substans – skal udtrykke, at bøndernes salg af smør og flæsk til Tyskland generelt skete på bekostning af det danske folk og især arbejderne. Som om disse reelt kunne have foretrukket uændret beskæftigelse og aflønning i den van-te bearbejdning og brug af stenkul, metal, bomuldsstof og kemikalier. Lund omtaler også Venstres økonomiske politik under krigen som bare ideologisk og social fordelingsegoisme til fremme af selvejende landmænds klasseinteresser. Den altid anvendte tabel over de store socialgruppers priskorrigerede indkomster bliver præsenteret som endeligt bevis – uden hensyn til beskæftigelsen. Med mere blik for de økonomi-

ske sammenhænge ville Lund have medgivet, at reguleringen af lønninger og priser under krigens knaphed var en nødvendighed, og at andet ville have skabt et kapløb mellem priser, løn og ledighed, hvis resultat ville have været stadig stigende papirlønninger, en forrygende inflation og høj ledighed. Tabellen bør jo nemlig suppleres med tal for arbejdsløsheden, der 1942-44 med 11% kun var det halve af, hvad den var 1930-39, nemlig 22%. Netop det var sigtet med regeringens bestræbelser på at bevare en rimelig balance i indkomster og fordeling ved hjælp af restriktioner, rationering, stabile lønninger og priser. Forliget i maj 1940 fik bremsset lønsatserne, der siden blev holdt næsten fast til nytår 1946 af det nye Arbejds- og Forligsnævn, bestående af forligsformand Erik Dreyer, nok en landsdommer samt økonomiprofessoren, senere finansminister Thorkil Kristensen. Inflationen tøjledes nu ved aftaler om prisstop på tyske varer og ved revalueringen af den danske krone i forhold til Rigsmark, men det var livsvigtigt at videreføre varetilførslen fra/igennem Tyskland.

LO fulgte stiltiende med, hvad Wium Olesens artikel har skildret fornuftigt om end lovlig stiltfærdigt under titlen »med loven – imod diktaturet«. Han nævner landsfader Staunings lovlig helhjertede engagement i luftige planer om »Neuropa« under nazitysk ledelse. Det nævnes, at partiet i Tysklands sejrphase også rummede flere nyordningsmindede danske planøkonomer, knyttet til Arbejderbevægelsens Erhvervsraad (Nils Lindberg m.fl.), og ikke mindst LO-formanden og politikeren Laurids Hansen, der blev ekskluderet efter krigen. På tryk dog kun otte linjer – en sparsomhed, som bogens moraliserende redaktør Lund godt kunne have afhjulpet ved ønske om at få en vægtning af dette fænomen svarende til den, som han selv har tildelt Madsen Mygdals udskejelser. Det fremgår, at Socialdemokratiet fra 1942 havde tavs enighed om gensidig ro og fornuft med den nye rigsbefuldmægtigede dr. Best, der holdt hånden over ledende socialdemokrater (se s.46). Man kunne godt have ønsket et nærmere blik på »Neuropasocialismen« som bl.a. omtales i nordmanden Øystein Sørensens relevante værker i 90erne. Her ses kun intelligente, venstregående socialisters hældninger mod et nyt førerregime samt et nyt regimes ideologiske slægtskab med socialistisk systemtænkning. Tanker som også kan have berørt den unge ambitiøse J.O. Krag. Wium konkluderer sundt og ligevægtigt, men man må beklage, at han ikke i højere grad udreder disse ideologiske strømninger i perioden. De er her mindst lige så interessante som den gentagne snak om partiets valg af den keynesianske teori – når denne jo sagligt set var fællesgods for økonomerne i »professorudvalget« og op til folketingsvalget i oktober 1945 diskuteredes som alternativ til socialismen.

Mere nyt rummer Peter Birkelunds velordnede »Samarbejde eller brud?« Den belyser de konservative danskeres delte og vakkende reaktion på landets uskønne og beregnende kapitulation overfor tyskerne på deres vej til Norge 8.-9. april. Som før sagt andetsteds – »De loyale oprørere« Odense 2000 – skildrer Birkelund de store afstande og brydninger mellem flere slags oprørske KU-årgange og de fleste midaldrende konservative samfundsbevarere. Endnu klarere indblik kunne man nok få ved at inddrage de gamle, stadig levende Højremiljøer, der allerede havde forladt Christmas og hans punkterede KF i løbet af 30'erne. Mange fandt endnu udtryk i forsvarskredse (bl.a. Højgaard-kredsen), i visse dagblade og blandt grundlovsmodstandere, der her mest dækkes af Lundbaks afsnit.

Det mindste af de fire gamle massepartier behandles af Bo Lidegaard ud fra hans biografier af diplomaten Henrik Kauffmann (disp. 1996), af politikeren Jens Otto Krag (I-II 2001) og nu sidst »Overleveren« (Dansk Udenrigspolitik Historie IV). Overleverne var de to mænd med førsteroller i de mest centrale funktioner af Danmarks udenrigspolitiske historie under og mellem de to verdenskrige, hvilket Lidegaard samler i »Et folk på prøve. Det radikale Venstre og Danmarks besættelse 1940-45«. Hovedrollen tilfaldt først RVs partileder P. Munch som lods i Danmarks neutralistiske sikkerhedspolitik 1936-40 – dernæst hans fhv. partifælle, nu stats- og udenrigsminister Scavenius som hovedaktør i det komplekse mod- og samspil mellem Rigsdagen, besættelsesmagten og harmfulde danske borgere. Historien er solid, men forlængst og for nylig kendt på tryk. Meget nyt får man ikke med hjem af viden om partiets ideologi, erfaring og planer. Munchs erindringer siger ellers tydeligt, at RVs hidtil permanente alliance med Socialdemokratiet var under nedbrydning i det sidste krigsår, og et næsten 40-årigt fast partnerskab brast jo op til valget 1945 – for en tid.

Mere ny viden serverer Henrik Lundbaks artikler om to små ret forskellige centrumspartier. I sin artikel om Retsforbundet – »Foragtet af de store« – viser Lundbak, at de fåtallige georgistisk troende og jævnlige uenige retsstatsfolk ret tilfældigt, og dog uden skam og skade kunne indgå i de fire store partiers fællesskab. Nu bagefter kan vi godt se, at den ofte udleete landsbydemagog Oluf Pedersen i sommeren 1945 flere gange vogtede demokrati og retsstat, som andre havde glemt. Fra sin solide disputats (2001) dækker Lundbak et endnu kortere politisk liv end Retsstatens – det nationale højskoleparti Dansk Samling, der ved krigens begyndelse gled ud i to forskellige slags højtsvungen nationalisme og derfra i en anden slags midterparti, der afviste tidens umenneskelige masseopbud på march, men først efter slinger i valsen. Hvil-

ket her fremgår endnu tydeligere end af Lundbaks glimrende disputats.

Svend Rybner har leveret en kontant kronologisk oversigt over en side af krigens forløb under titlen »Cirkelns kvadratur. DKP under besættelsen« der giver klar besked om ordrer til og fra danske kommunister. Et nyttigt sammendrag af ældre artikler fra Kirchhoff, Trommer, Morten Thing, Michael Kjeldsen m.fl. En central slutning er (kort fortalt), at DKP i 1944 gik alvorligt ind i den brede politiske koalition omkring Frihedsrådet – vel samme vej til folkefronten som det øvrige Østeuropas – men opgav den igen i foråret 1945, efter hård modstand fra andre grupper, og under grov overvurdering af partiets egen tilslutning. Vi får lidt om Spaniens borgerkrig, men savner jævnføring med erfaringer i andre lande.

Det samme gælder det danske nazistparti. Det kongelige Biblioteks forskningschef dr.phil. John T. Lauridsen har skrevet om det fejlslagne Danmarks National Socialistiske Arbejderparti, som han i forvejen har samlet en hel del generelle data om i bogen »Dansk nazisme 1930-45« (1992). Herfra forklarer han den ikke alt for realistiske nazifører Frits Clausens umulige kupforsøg »fra gaden« i efteråret 1940, hvor vort politiske system stod fast og enigt, mens værnemagten savnede motiv til ændring. Også de tyske diplomater og SS-folk forblev uenige og svagt interesserede i DNSAP, især siden alt blev vendt imod Rusland og kommunismen. Først krigens vending 1942/43 og den begyndende danske modstand åbnede nye perspektiver, men i 1943 havde DNSAP vist sig uegnet til at holde sammen med resten af en dansk regering, så dr. Best ønskede at holde dem i baggrunden (eller helt borte). Senere kunne Frits Clausens små evner og »førere« mange utro hirdmænd iblandt spille visse roller, men aldrig alene. – En sammenligning med tilsvarende partier i andre lande ville have været velkommen.

»Den nazistiske Genrejsning af Danmark« var fjern af flere grunde. En af dem var landbostandens holdning. I artiklen »Oprør mod korruption og bengnaveri« påviser Steen Andersen, at både LS og Bondepartiet var halveret i tilslutning længe før krigsudbruddet. Deres nedgang fortsatte efter den korte sommer 1940 udenom forsøg på politisk at forene dem med DNSAP. Det hjalp ikke, at L.S. – ligesom nazisterne – ret snart via tyskerne fik store penge fra statskassen til deres presse. Tilsammen gik partierne ved valget i 1943 tilbage fra 82.000 til 68.000 – fra 4,8% af de aflagte stemmer til 3,3%, imens samlingspartiernes steg fra 90,4 til 94,5. Også en diktaturtilhænger som dr. Best havde svært ved at holde masken ved tanken om Frits Clausen eller Knud Bach som statschef.

Den slags penge og anden hjælp fra København fik til sidst også det

nu totalt nazificerede Nordschleswigsche Zeitung, der fra Åbenrå dækkede både tyske soldater og hjemmetyskere. Generalkonsul, dr. phil. Becker-Christensen har her skrevet om »Det tyske mindretals politiske virke under besættelsen«- en klar og overskuelig fremstilling. Jeg tror, der også ville være god efterspørgsel efter en udvidet og tættere fremstilling af Jens Møllers pression for at få flyttet grænsen – og besættelsesmagtens afvisning af et sådant løftebrud. Det selvom generalkonsulen helst vil køre emnet lidt småt, men hans position og kundskab forpligter!

Som afslutning har syddanske universitetslektor Nils Arne Sørensen leveret »Besættelseshistoriens politiske virkningshistorie. Danmarkshistoriens vigtigste parentes«. Et essay, der hastigt opridser en snes forskellige kulturskribenters, filmproducenters og folketaleres spredte opfattelser af besættelsestidens sigte og betydning. Fra Frisch, Scherfig og Carl Madsen til Anders Fogh sidste 9. april.

Brugsværdi forudsætter efter min mening en kraftigt udvidet og omarbejdet tekst. Det samme kan man godt sige om bogen som helhed.

Niels Thomsen